

Godišnjak Odsjeka za medievalne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti

Annual of Medieval Studies at CEU (2005), vol. 11, ed. Katalin Szende and Judith Rasson, Budapest : Central European University Budapest – Department of Medieval Studies.

Godišnjak Odsjeka za medievalne studije Srednjoeuropskog sveučilišta u Budimpešti ovim izdanjem ulazi u svoje drugo desetljeće. Kao i dosad ideja priređivača je u primjerenom obliku i opsegu dati svježiu retrospektivu cjelogodišnjeg akademskog rada i produkcije Odsjeka, njegovih djelatnika i polaznika. U tom smislu na priređivanju publikacije u podjednako mjeri radili su i profesori i studenti, bilo kao članovi uredničkog kolegija ili tehničkog tima. U jedanaestom godištu ova periodika na engleskom jeziku, općem službenom jeziku krovne institucije, izvještava tako o redovnim kadrovsko-organizacijskim događanjima prethodnog razdoblja te donosi niz članaka magistranata Odsječkog poslijediplomskog studija medievistike. Otisnuti radovi izvaci su, po potrebi prigodno skraćeni i prerađeni, proizašli iz pojedinačnih magistarskih radnji obranjenih tijekom protekle akademske godine 2004/2005. ili za (prvo) tisak priređena izlaganja održana na raznim međunarodnim skupovima.

311 stranica broja 11 podijeljeno je na dva dijela: prvi dio (str. 9-246) obuhvaća spomenute studentske priloge (str. 9-164), „gostujući“ članak (str. 167-186) te grozd članaka (str. 189-246) ukupno naslovljenih „Nomadi na granicama kršćanske Europe“ kojima se CEU uključio u *lajttemu* Međunarodnog kongresa medievista „Leeds 2004 – Srazovi kultura“; drugi dio (str. 249-311) posvećen je godišnjem izvješću o radu (str. 249-257), sažecima netom obranjenih magistarskih (str. 259-271) i doktorskih radova (str. 273-298) te je opremljen abecednim i predmetnim indeksom prvih deset svezaka 1994-2004. (str. 299-311). Opremom i priložima ne oskudijevaju ni pojedini članci, ali ih ovdje nema potrebe taksativno iznositi.

Unatrag 10 godina Odsjek je kroz svoje *postgraduate* programe s polja europske medievistike zaživio kao značajno akademsko središte ovog dijela starog kontinenta. Svojim smještajem i nadnacionalnim engleskim jezikom, budimpeštanski centar prerastao je u novo stjecište za studente, znanstvenike i profesore raznih povijesnih disciplina iz cijelog prostora tranzicijske Europe. Upravo nacionalne historiografije Srednje i Istočne Europe, uz svoja tipična devetnaestostoljetna i komunistička nasljeđa, pate u prvom redu od jezičnih barijera zbog kojih njihovi rezultati i problemi vrlo teško, ako uopće, prodiru preko uskih državnih granica. Prevodilačka djelatnost na području stručne literature, barem u hrvatskom slučaju, ne funkcionira na produktivnoj i kvalitativnoj razini koja bi mogla osjetnije popuniti prazninu u upoznavanju, razumijevanju i korištenju historiografskih tema i metoda iz nama često puta i srodnih i bliskih povijesnih prostora. Knjige i publikacije se istina prevode, ali ponajviše s „velikih“ jezika, dok „mali“ jezici jednostavno čekaju neka bolja vremena. Povijest naroda i država srednjo- i istočnoeuropskog prostora ostaje tako prepuštena entuzijazmu pojedinaca, a njeno hrvatsko viđenje i posljedično znanstveno p(ri)oučavanje ovisi o rijetkim reprintima starijih autora ili još rjeđim prijevodima onih novijih. Nevolja je za specijaliste – medieviste tim veća što su famozna *Mitteleuropa* i

ništa manje problematičan europski Istok upravo za trajanja svog srednjovjekovlja bili dijelovi širih državopravnih cjelina i kulturnih krugova. Raspadom tih sustava izbljedi su i znanja i afinitet za proučavanje njihovih totaliteta. Nastale su nacionalne povijesti, a duh vremena usmjerio ih je više ka (iz)nalaženju posebnoga, negoli upoznavanju i priznavanju zajedničkoga.

Pred takvim kulisama izlaženje stručne publikacije, kao što je anual DMS CEU-a, osobito je korisna prilika da svaki hrvatski iole obrazovan interesent – a engleski jezik bi danas svakako trebao spadati u hrvatski obrazovni standard – kroz njegov medij stupi u doticaj s doista širokim spektrom tema i pitanja iz srednjovjekovne povijesti centralne i istočne Europe. Na dobro ili zlo, to je povijesni i uljudbeni okvir kojemu pripada i Hrvatska, ako već ne svojom sadašnjošću a ono sigurno svojim vremenom prošlim. Pokazatelj toga je i lijep broj „hrvatskih“ članaka objavljenih u dosadašnjim svescima. Najnoviji se nalazi upravo u ovdje predavljenom broju.

Prvi članak „*Kasnorimske bullae i amuletne kapsule u Panoniji*“ (**Magdolna Szilagyi**) (str. 9-27) interdisciplinarn je prikaz dviju srodnih vrsta antičkog sitnog nakita okruglog ili valjkastog oblika nošenog kao osobni ukras ili magijska zaštita od prirodnih i natprirodnih opasnosti. Na temelju arheoloških nalaza, suvremenih likovnih reprodukcija i referenca u djelima klasičnih pisaca ocrta se postanje, razvoj i vremenska i prostorna distribucija ovih artefakata u antičkom svijetu s posebnim obzirom na prostor rimske Panonije. Okrugli tip (*bullae* u užem smislu) izvornog je starorimskog ili etruščanskog podrijetla, dok se za valjkasti tip (*bullae* u širem smislu; jasnoće radi autorica se u članku odlučila za izraz amuletna kapsula) može utemeljeno pretpostaviti njegovo orijentalno (egipatsko i bliskistočno) podrijetlo. Panonski primjerci pokazuju povijesnoumjetnički i sociopovijesni put usporediv s drugim provincijama Rimskoga Carstva: u kasnijim stoljećima okrugla *bullae* je sve više gubila svoju funkciju kao indikator statusa, ranga i časti, a o kvaliteti i veličini odlučivale su sada pretežno imovinske prilike kupca, a ne više njegova građanska prava. Ipak, u usporedbi s prijašnjim vremenima, materijal, oblik i dekoracija pojedinih komada postali su sve nezahtejniji i jednoličniji. Valjkaste *bullae* javljaju se pak u rimskom Podunavlju tek od 3. st., a donose ih, čini se, u sve većem broju došljaci sa Istoka – vojnici, trgovci i svećenici. Drukčije nego kod okruglih, valjkaste *bullae* usprkos popularizaciji nisu znatnije pale u izboru materijala i kvaliteti izrade. Objema tipovima zajednička je funkcija, služili su kao spremnici za razne uzorke životinjskog i biljnog porijekla ili formule kojima su pripisivane čarobne moći i profilaktičko djelovanje. Ne čudi stoga što su ih, kako pokazuju grobni nalazi, najčešće nosile žene i djeca, jer su te skupine stanovništva očito bile najugroženije niskim standardom i općom nesigurnošću života na dunavskom limesu.

„*Zajednice u sukobu: suparništvo među kultovima sv. Anastazije i sv. Krševana u srednjovjekovnom Zadru*“ (**Trpimir Vedriš**) (str. 29-48) ulazi u trag mijenama u političkom i vjerskom krajoliku Zadra u razdoblju od 10. do 14. st. Rešerširajući kroz aktualnu literaturu i izvore autor nastoji detektirati mehanizme i momente koji su proizveli preokret u strukturi zadarske Crkve i komune, Benediktinski samostan sv. Krševana, najstariji gradski samostan u Dalmaciji, i njegovi moćni predstojnici, stekavši u proteklom razdoblju znatnu materijalnu bazu i utjecaj u gradu i širem zaleđu, postaju od druge polovice 12. st. aktivan politički čimbenik i saveznik zadarske komune u njejoj borbi protiv ugroza s mora i kopna. Na dnevopolitičkoj razini taj razvoj ogleda se u opoziciji samostana prema vlastima ustoličenima izvana – zadarskom nadbiskupu i knezu, a na simboličkoj

smjenom svetaca-zaštitnika stasajuće komune: stariji, konzervativni kult sv. Anastazije biva potisnut kultom akvilejskog sveca sv. Krševana restiliziranog od mučenika vjere u sveca-viteza, ratnika za pravednu stvar. Premda ambiciozni projekt nije uspio, pa je Zadar naposljetku podlegao mletačkoj talasokraciji, ideja i njen nebeski zaštitnik preživjeli su u vitalnoj materijalnoj i duhovnoj kulturi grada.

„*Pseudo-Dionizijevi izvaci u neproučenom rukopisu Πανοπλία δογματική (Ivionski rukopis)*“ (**Nadezhda Miladinova**) (str. 49-60) prilog je tekstologiji i kodikologiji čuvene Dogmatske oružarne, ultimativne kolekcije protuheretičkih tekstova Istočne crkve sastavljenom za vladavine Alekseja I. Komnena (1081-1118). Proučavanje tzv. Ivionskog manuskripta urodilo je spoznajom da taj anonimni svetogorski rukopis iz 14. st. uz pasuse Pseudo-Dionizija, vrlo značajnog ranobizantskog teološkog pisca-neoplatoničara sirijske provenijencije, sadrži i dosada u literaturi neevidentiran prijepis Panoplie. Spis *Panoplia*, budući najutjecajniji od svih srednjobizantskih antiheretičkih *summa*, ima vrlo zamršenu rukopisnu predaju u koju sada valja svakako uključiti i ovaj novi moment te mu utemeljeno pridijeliti i vrednovati mjesto u povijesti distribucije i recepcije Panoplijina korpusa.

U članku „*Prerazmatranje Secretum-a: linearnost i cirkularnost u Petrarkinom dijalogu*“ (**Zsuzsanna Kisery**) (str. 61-76) autorica pledira za nove, dosad neiskorištene mogućnosti čitanja i tumačenja Petrarkina latinskog djela *Secretum*. Uhodano autobiografsko (pozitivističko) i literarno (intertekstualno) iščitavanje Petrarce nisu uspjeli „iscrpiti“ tekst i dati zadovoljavajući odgovor na pitanje o namjeni teksta i ciljnoj publici bez čega se studij Petrarke ne može smatrati zaključenim. Taj korak dalje poduzima autorica i ukazuje na slojevitost Petrarkina teksta do koje nastoji doprijeti novom metodologijom. Linearna metoda ima tako pročitati slovo teksta, ono što on kaže, dok cirkularna metoda ima raspoznati strukturu teksta, dakle ono što on jest. Kombinacijom dviju vrsta dubinskog iščitavanja dolazi se onda postupno do rezoniranja kako je Petrarkina idealna publika, njegov apostrofirani čitač, nužno morao doći iz obrazovane gradske elite toga doba, osoba sličnog *background*-a koja se mogla poistovjetiti s Petrarkinim ambivalentnim, pozitivno-negativnim refleksijama o prirodi i kvaliteti čitanja, pisanja i pjesništva uopće.

Članak „*Učenje i propovijedanje u središnjoj Europi: svjedočanstvo kasnosrednjovjekovnog rimovanog Dekaloga*“ (**Andreas Nemeth**) (str. 77-96) govori o kvalitetama i funkciji ostrogonskog prijepisa trinaestostoljetnog krakowskog Dekaloga, rimovanog teološkog priručnika za naobrazbu nižeg svećenstva. Krakovski Dekalog uživao je veliku popularnost u zemljama regije (Češka, Njemačka, Ugarska, Poljska) gdje je uz dodatke raznih, često vrlo informativnih, komentara i glosa na narodnim jezicima bio prepisivan i korišten, izgleda, podjednako u svjetovnom i crkvenom školstvu. Primjerak korišten u ostrogonskoj katedralnoj školi datira iz sredine 15. st. i, slično kao i drugi prijepisi, sadrži 10 zapovijedi, tvrdu jezgru katoličke moralne teologije, te neobično opširan komentar jezika s interlinearnim glosama i komentar sadržaja s izvodima i egzemplima koji na mahove prerasta u zaseban književni uradak. Forma i sadržaj ostrogonskog rukopisa pružaju vrijedne uvide u školsku praksu i stanje teološke i jezične naobrazbe u Ugarskoj prije turskih osvajanja, a pružaju i indirektna svjedočanstva o usmenoj kulturi i narodnom jeziku kojim su pohađatelji škole kao budući dušobrižnici morali ovladati.

Zemljopisna distribucija i tipološki razvoj prikaza sv. Ladislava na kaljevim pločicama razvijenog i kasnog srednjeg vijeka predmet su rada „*Sveti Ladislav na kaljevim pločicama*“ (**Ana Maria Gruia**) (str. 97-120). Kao izrazito nacionalni svetac, Ladislav se štovao samo u srednjovjekovnoj Ugarskoj i njenim pograničjima. Arheološki nalazi i

njihova ikonografska interpretacija pokazuju da je kult sv. Ladislava prema kraju srednjeg vijeka izgubio svoju izrazitu etničko i crkveno obilježje te uslijed stilizacije u sveca-viteza postajao sve više dekorativnim elementom u zemljama krune sv. Stjepana (uža Ugarska, Gornja Ugarska, Transilvanija) i izvan njih (Moldavija).

Tema priloga „*Sveta matrona i njene kćeri: sv. Sofija u kasnosrednjovjekovnoj Ugarskoj*“ (**Juditha Sebo**) (str. 121-144) jest evolucija svetačkih kultova u Slovačkoj 15. st. približena na primjeru sv. Sofije. Analiza se temelji na prikazima sv. Sofije i njenih kćeri na oltarnim panelima brojnih crkava na području nekadašnje Gornje Ugarske te na pisanim tragovima njenog kulta, poput propovijedi, legendi, titulara i sl. Vizualne reprezentacije sv. Sofije, usprkos nekim varijacijama, upadljivo slijede jednu opću ikonografsku shemu – svetica se prikazuje kao dominantan ženski lik upečatljive pojave i zračenja okružen svojim vjernim kćerima. Ona je prototipna, populistična alegorija majke – zaštitnice i zagovornice koja utjelovljuje roditeljsku ljubav i božansku mudrost te tako odgovara na potrebe otuđenog vremena u kojemu sveci više ne hode među ljudima čineći čuda, ali se njihova prisutnost i pomoć u svakodnevnom životu tim više osjećaju i traže.

„*Nacionalne povijesti umjetnosti: čiji Lijepi stil*“ (**Luba Hedlova**) (str. 145-164) kritički je osvrst na spor poslijeratne češke i austronjemačke akademske zajednice oko podrijetla i prirode epohe u razvoju srednjoeuropske skulpture poznate kao *Lijepi stil* (c. 1380-1420). Iako je materija bila čisto povijesnoumjetnička, argumentacija obiju strana, iako su se svi dosljedno pozivali na znanstvenu istinu i profesionalni etos, nije se uspjela odlijepiti od dobro poznatih nacionalnih, rasnih i političkih stereotipa. Diskusija, opterećena Hladnim ratom, osobnim animozitetima i tradiranim pogledima na umjetnost i svijet, tinjala je sve do 70-ih godina prošlog stoljeća da bi se ugasila bez konačnog pobjednika. Nakon pada komunizma kultura dijaloga doživjela je napokon bolja vremena, ali je mitologija u mnogim segmentima još jača od struke.

Gostujući članak „*Transformacija i samostilizacija: Matijaš Korvin i mit o Herkulu*“ (**Valery Rees**, Škola ekonomskih znanosti, London) (str. 167-186) problematizira razvojni put sage o Heraklu u književnoj tradiciji Zapada s posebnim obzirom na njene ideološke implikacije u Ugarskoj Matijaševa doba. Preživjevši sretno i „mračni“ srednji vijek, pogenski mit o heroju-polubogu dobio je iznova u Italiji 15. st. na privlačnosti i aktualnosti. Humanisti su u Heraklu vidjeli personifikaciju novoprobudene vjere u snagu i moć ljudskog uma i htijenja. Usprkos padovima i nedaćama, Heraklo je vrlinom i djelom stekao konačnu nagradu – besmrtnost među bogovima. Upravo te kvalitete – djelatni *virtus* i bogolika slava – lebdjele su pred očima svakog ambicioznog renesansnog vladara. Matijaš Korvin u tome nije bio iznimka, štoviše, kako proizlazi iz njegove prepiske s misliocima firentinskog kruga, motiv Herakla igrao je znatnu ulogu u Matijaševim nastojanjima oko izgradnje jake kraljevske vlasti i pripadajuće ideološke podgradnje. Poduprta njegovim vojnim i političkim uspjesima, Matijaševa heraklijanska misao uživala je podršku i u njegovih podanika i suvremenika. Pokazatelj je to ne samo duha vremena, već svakako i njegove zbiljske veličine kao državnika.

Tematski blok „Nomadi na granicama kršćanske Europe“ sadrži niz članaka koji rasvjetljuju fizičke i kulturne kontakte kršćanskog Zapada i Istoka s narodima na euroazijskim vratima. „*Nomadski narodi ponovno razmotreni*“ (**Balazs Nagy**) (str. 191-206) u širokim potezima ocrtava kolebanja u hidrometeorološkom ciklusu euroazijskog pojasa travnatih ravnica i njihovih odraza na društvenu, gospodarsku i političku povijest stepskih naroda i njihovih susjeda u razdoblju od 9. do 15. st. „*Pečeneški poglavice u bizantskoj upravi u temi Paristrion u 11 st.*“ (**Teodora Krumova**) (str. 207-221) predočuje demografsko-

kulturno stanje i politički status bizantskog donjeg Podunavlja nakon opetovanih invazija i naseljavanja pečeneških skupina. „Cumani bellatores u drugoj bugarskoj državi (1186-1396)“ (**Alexandar Nikolov**) (str. 223-229) bavi se interakcijom kumanskih pridošlica, mahom ratnika, sa već miješanim starosjedilačkim stanovništvom drugog bugarskog carstva. „*Tatari na granicama Europe: engleska perspektiva*“ (**Zsuzsanna Papp**) sabire razmjerno šturu, ali zahvalne reference u suvremenoj engleskoj kronistici na zbivanja u istočnoj Europi uoči i za same najezde Tatara.

Drugi, kraći dio (str. 247-299), kako je već naprijed naznačeno, informativnog je karaktera. „*Godišnje izvješće*“ (**Jozsef Laszlovszky**) (str. 249-257) donosi pogled na nastavne i izvannastavne aktivnosti institucije u akademskoj godini 2003/2004. te ukazuje na neke perspektive i planove oko poboljšanja i proširenja poslijediplomske ponude Odsjeka. Sažeci magistarskih (str. 259-271) i doktorskih radnja (str. 273-298) upoznaju s predmetima i načinima istraživanja na doktorskom studiju Medievalnog odsjeka CEU. Predstavljeni naslovi pokrivaju cijelu regiju, s nešto većim udjelom „madžarskih“ i „rumunjskih“ tema, a tematsko težište se samo globalno može odrediti kao „trup“ srednjovjekovne povijesti Srednje i Istočne Europe 1000-1500.

Ovdje prikazanim redovnim i specijalnim prilogima Godišnjak Odsjeka za medievalne studije CEU-a legitimira se kao interdisciplinarni i međunarodni forum struke namijenjen svima koji imaju predispozicije i afiniteta za usporedbu i kontekstualizaciju svoje povijesti s poviješću šire regije.

Miroslav BARUN

Utopije utopljene u krvi

Tomislav Dulić (2005) Utopias of Nation – Local Mass Killing in Bosnia and Herzegovina 1941-42, Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, 402 str.

Doktorska disertacija **Tomislava Dulića** obranjena je na Sveučilištu u Uppsali u rujnu 2005, te je zatim tiskana na engleskom jeziku. Potaknut zločinima provedenim u ratovima 1990-ih i percepcijom tih zločina u dijelu svjetske javnosti kao odraza drevnih etničkih mržnji, autor u toj knjizi pokušava istražiti povode za masovne pokolje u Bosni i Hercegovini 1941. i 1942. godine, metode organizacije tih zločina, motive i mehanizme provođenja nasilja na mikrorazini, te reakcije javnosti i pokušaje izbjegavanja progona od strane žrtava. Preko analize masovnih ubojstava u Drugome svjetskom ratu, autor ih želi smjestiti u širi sociokulturni kontekst Nezavisne Države Hrvatske i bosanskohercegovačkog društva s kraja prve polovine XX. stoljeća, te ispitati točnost u javnosti uvriježenog mišljenja o uvjetovanosti tih i zločina počinjenih pedesetak godina kasnije „drevnom balkanskom mržnjom“. Pritom, za razliku od mnogih južnoslavenskih povjesničara, postavlja čvrste teoretske temelje istraživanja, i na taj način izbjegava politizaciju ili pristranost u istraživanju i analizi.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

38

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a bold, sans-serif font, followed by the word 'press' in a smaller, lowercase, sans-serif font. The 'FF' is stylized with a horizontal line through the middle of the letters.

ZAGREB 2006.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 38

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Miljenko Jurković

Glavni urednik

Borislav Grgin

Uredništvo

Ivo Goldstein
Boris Olujić
Mario Strecha
Božena Vranješ-Šoljan

Tajnik uredništva

Hrvoje Gračanin

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Računalni slog

Boris Bui

Lektura i korektura

Ivan Botica

Tisak

Tiskara Rotim i Market, Lukavec

Tiskanje dovršeno u listopadu 2006. godine

Naklada

400 primjeraka